

Monikielisen tekstin kääntämisen strategiat: tapaustutkimus¹

Arja Nurmi
Tampereen yliopisto

Abstract

Translating multilingual texts is still a new field of inquiry. This study discusses the translation strategies adopted by second-year translation students in an assignment where they translated part of Patricia Grace's short story "The Dream" into Finnish. The strategies for dealing with the Maori passages in the story varied as to how much of the Maori was preserved and how many explanatory translations were included in the text. This was manifested in both the translations themselves and the accompanying translation commentaries. Many translators showed an in-depth understanding of the nuances relevant to representing an ethnic minority of another culture in a way that was not exoticising.

Keywords: multilingualism, fiction, teaching translation

Avainsanat: monikielisyys, kaunokirjallisuus, kääntämisen opetus

1 Johdanto

Monikielisten tekstien kääntäminen on toistaiseksi varsin vähän tutkittu ala, vaikkakin viime vuosina tilanne on alkanut muuttua. Tämä liittyy osin monikielisyystutkimuksen yleiseen lisääntymiseen, kun kansallisromanttiset näkemykset yksikielisistä kansakunnista ja yksilöistä ovat saaneet väistyä realistisemmän käsityksen tieltä. Vaikka emme hyväksyisikään Edwardsin (2006: 7) äärimmäistä näkökulmaa siitä, että kaikki, jotka osaavat yhdenkin sanan muuta kuin äidinkieltään, ovat monikielisiä, on tasapuolisesti kaksikielisten kielenpuhujien rinnalle tunnustettu ja tunnustettu laajempi monikielisyiden kirjo. Kattavan esittelyn monikielisyiden eri ulottuvuuksista tarjoaa esimerkiksi Li Wei (2007: 3–11).

Kääntämisen ja käänntöstiiteen näkökulma on edelleen varsin aliedustettu monikielisten resurssien tutkimuksessa. Kun kääntämisestä ja monikielisyudesta puhutaan, mainitaan usein lähinnä kääntäminen monikielisten yksilöiden toimintana monikielisessä ympäristössä, ei niinkään analysoida monikielisten tekstien kääntämistä ja sen ongelmia. Myös monikielisten valtioiden ja yhteisöjen käänntöpolitiikkaa on tutkittu (esim. Meylaerts 2011), mutta paino on yleisissä strategioissa, kuten määräyksissä virallisten tekstien saatavuudesta eri kielillä, ei yhden kommunikatiivisen tilanteen monikielisten käytänteiden tutkimuksessa. Vaikka monikielisten tekstien kääntämistä on tutkittu viime vuosikymmeninä aikaisempaa enemmän, tutkimuksessa keskitytään

¹ Tutkimusta on rahoittanut Suomen Akatemian projekti numero 258434, Multilingual Practices in the History of Written English. Lisää projektista kotisivulla www.uta.fi/projects/multipract.

edelleen kaunokirjallisuuteen ja lähtö- ja tulotekstien analysointiin (esim. Grutman 1997, Meylaerts 2006, Stratford 2008, Enell-Nilsson & Hjort sekä Nurminen tässä julkaisussa). Hyvän yleiskatsauksen aiheesta tarjoaa Meylaerts (2010).

Tässä tutkimuksessa esitellään uusi näkökulma aiheeseen. Keskiössä ovat monikielisten lähtö- ja tulotekstien sijaan kääntäjät ja heidän käännösprosessinsa. Tutkimuksessa kuvataan toisen vuoden käännöstieteen opiskelijoiden käyttämiä monikielisen tekstin kääntämiseen liittyviä strategioita (ks. luku 3).

2 Monikielisyys kaunokirjallisuudessa

Monikielillä käytänteillä tarkoitetaan tässä yhteydessä useamman kuin yhden kielen käyttöä yhden kommunikaatiotilanteen yhteydessä (Heller 1988: 1). Hellerin määritelmä koskee koodinvaihtoa, ja suurinta osaa tässäkin käsiteltävistä esimerkeistä voidaan tarkastella koodinvaihdon näkökulmasta. Koska tutkimuskysymyksen kannalta ei kuitenkaan ole keskeistä ryhtyä määrittelemään kunkin lähtötekstin ja käännöksen ilmauksen asemaa osana jotain tiettyä kieltä (englantia, maoria, maorienglantia, suomea), vaan pohtia lähtötekstissä käytettyjen erilaisten kielellisten resurssien kääntymistä suomeen, lähestyn aihetta mieluummin kattotermin ”monikieliset käytänteet” avulla.

Kaunokirjallisissa teoksissa monikielisyys liittyy usein henkilöhahmojen luonnehdintaan osana jotain etnistä ryhmää, mikä on tämän tutkimuksen kannalta keskeinen funktio. Monikielisten resurssien käytöllä on kaunokirjallisuudessa myös muita rooleja ja tehtäviä, joita muiden muassa Stratford (2008) on analysoinut.² Käytännön näkökulmasta monikielisen tekstin kääntämistä onkin usein pohdittu osana kaunokirjallisen teoksen monien äänten säilyttämisen problematiikkaa. Tähän liittyy varsinaisen monikielisyyden lisäksi myös murteiden tai muiden kielimuotojen kääntäminen (Schogt 1988: 112–119).

Monipuolisimmin monikielisten kaunokirjallisten teosten kääntämistä on pohtinut Grutman (2006).³ Kuten hän toteaa, kääntäjän on tehtävä valinta, säilyttääkö lähtötekstin monikielisyys vai tuottaako yksikielinen tuloteksti. Tätä päätöstä ei voida tehdä vain kääntäjän eettisen pohdinnan pohjalta, vaan on otettava huomioon lähde- ja kohdekulttuurien kieliasenteet ja keskinäiset suhteet. Monikielisiä tekstejä käännettäessä on lisäksi tarkasteltava lähtö- ja tulokulttuurien erilaisia kielitaidon ilmentymiä. Meylaertsin (2010: 227) mukaan yleinen menettelytapa monikielisiä tekstejä käännettäessä on lisätä vieraskielisen tekstikohdan perään käännös kohdekielelle, jolloin yksikielisellekin lukijalle tarjotaan mahdollisuus ymmärtää tekstin kokonaisuus sen moniäänisyyttä kuitenkaan kadottamatta. Tämän lisäksi monikielinen lähtöteksti tarjoaa tilaa käännettävyyden pohdinnoille (Meylaerts 2010: 227): kuinka voidaan kääntää toisen kulttuurin monikielisyyttä niin, että vastaanottajakulttuurin jäsen pystyy ymmärtämään paitsi tekstin itsensä myös kielen vaihtelun merkitykset.

² Vähemmistökielten käytöstä kaunokirjallisuudessa ovat kirjoittaneet mm. Callahan (2004), Eriksson & Haapamäki (2011), Flores (1987), Grutman (1993), Gröndahl (2009), Horn (2009), Jonsson (2012), Landqvist (2012), Mackey (1993), Sarkonak & Hodgson (1993) ja Toda (2005).

³ Kaunokirjallisuuden lisäksi monikielisten tekstien käännöstutkimuksen kohteena on ollut mm. audiovisuaalinen kääntäminen (Valdeón 2005).

Tapaustutkimuksissa on pohdittu yksityiskohtaisemmin monikielisten tekstien kääntämisen ongelmia. Franco Arcia (2012) pyrkii muodostamaan suosituksia tarkastelemalla chileläis-kanadalaisen kirjailijan, Francisco Ibáñez-Carrascon novellia ja sen kääntämistä. Hän päätyy suosittelemaan peilikuvastrategiaa (mirror-effect translation strategy), joka yhdistää Venutin vieraannuttamisen ja Nordin funktionalismin. Strategiassa englanninkielinen teksti, jossa esiintyy koodinvaihtoa espanjaan, käännetään espanjankieliseksi tekstiksi, jossa koodinvaihto on englantiin. Tällaisen strategian soveltuvuus on kuitenkin varsin rajallinen, ja se olettaa lukijoilta jonkinasteista molempien kielten taitoa. Ladouceur (2006) puolestaan pohtii ranskankielisten näytelmien kääntämistä englanniksi. Kanadanranskalaisissa näytelmissä esiintyy usein koodinvaihtoa englantiin ja vaihtelua paikallismurteiden välillä. Kun tekstit käännetään englantiin, niiden moniäänisyys katoaa, koska enemmistökielellä ei ole samanlaisia rekistereitä tai samanlaista suhdetta monikielisiin käytänteisiin kuin vähemmistökielellä.

Useimmat monikielisten tekstien kääntämistä koskevat tutkimukset keskittyvät kuitenkin joko yleisten periaatteiden esittelyyn tai yksittäisten käännettyjen tekstien tarkasteluun. Kääntäjien työskentelyprosesseja ei ole analysoitu. Kuten Gambier (2010) toteaa, käänösstrategiaa käytetään terminä tarkoittamassa hyvin monenlaisia ja monen tasoisia ratkaisuja. Hän ehdottaa tehtäväksi eron strategian (globaalin strategian) ja taktiikan (lokaalin strategian) välillä. Globaali strategia voi olla esimerkiksi kotouttava tai vieraannuttava. Monikielisen tekstin kohdalla tärkeä strateginen päätös on joko säilyttää tekstin monikielisyys tai poistaa se kokonaan tai osin. Samoin kääntäjän ratkaisu sisällyttää kohdekieliset käännökset vieraskielisten elementtien rinnalle voi olla globaali strategia. Lokaali strategia tai taktiikka puolestaan koskee yksittäisiä käänösratkaisuja tekstin eri kohdissa. Kääntäjän on päätettävä, välittykö vieraskielisen elementin merkitys kohdekieliselelle lukijalle riittävän selvästi kussakin kohdassa vai tarvitseeko se esimerkiksi eksplisiittisemmän käänösratkaisun. Taktinen ratkaisu voi myös tarkoittaa monikielisen elementin poistamista jostain kohdasta ja sen lisäämistä toiseen kohtaan.

3 Tapaustutkimus

Opiskelijoiden käänösstrategioita koskeva tutkimus toteutettiin Tampereen yliopistossa yhtenä harjoitustehtävänä aineopintojen käänöscurssilla englannista suomeen.⁴ Opiskelijat esittivät kurssin suunnittelukeskustelussa toiveen saada kääntää myös muista englannin kielimuodoista kuin britti- ja amerikanenglannista. Useimmat eivät olleet kääntäneet kaunokirjallista tekstiä, ja he halusivat kokeilla taitojaan. Tämä tarjosi mahdollisuuden yhdistää tutkimusasetelman kannalta tarpeellinen monikielisyys osaksi kurssin harjoitustyötä.

Opiskelijoilla oli käännettävänäan osa uusiseelantilaisen maoritaustaisen kirjailijan, Patricia Gracen novellia. Englannin lisäksi novellissa esiintyi maorinkielisiä osia, enimmäkseen novellin henkilöiden repliikkejä. Opiskelijat tuottivat käännöksen lisäksi käännöskommentin, jossa he pohtivat monikielisen lähtötekstin aiheuttamia ongelmia ja valitsemiaan ratkaisuja.

⁴ Aineisto on kerätty 2010-luvulla. Tarkkaa vuotta ei ilmoiteta koehenkilöiden suojaamiseksi.

3.1 Käännettävät tekstit

Valittu teksti oli osa Patricia Gracen novellia ”The Dream”, joka on julkaistu osana hänen ensimmäistä novellikokoelmaansa *Waiariki* (1975). Grace on yksi 1900-luvun jälkipuoliskon ensimmäisiä maorikirjailijoita, jotka ovat ryhtyneet kertomaan oman kansansa tarinaa sen omalla äänellä. Aiemmin maorit esiintyivät valkoisten kirjoittajien tarinoissa eksoottisina jaloina villeinä, mutta sittemmin ryhmän omat kirjailijat kuten Heretaunga Pat Baker, Albert Wendt, Witi Ihimaera ja tässä tutkittu Grace ovat tuoneet Uuden-Seelannin alkuperäiskansan ja sen kielen englanninkieliseen kirjallisuuteen (Hughes 1981).

Maorilla ja maorienglannilla on tarkoin harkittu rooli Gracen kirjallisessa tuotannossa, erityisesti henkilöiden repliikeissä. Niiden tarkoituksena on luonnehtia henkilöitä osana yhteisöään, ilmaista hahmojen etnistä identiteettiä ja tehdä vähemmistöä näkyväksi myös kaunokirjallisuudessa. Gracen henkilöiden monikieliset käytännöt heijastavat myös reaalielämän kieliyhteisössä tapahtuneita muutoksia. Niinpä vanhempaa sukupolvea edustavat henkilöthahmot käyttävät enemmän sekä maorinkielisiä sanoja että maorin mukaisia rakenteita noudattavaa englantia dialogissaan. Nuoremmille sukupolville taas englanti on äidinkieli, mikä heijastuu henkilöthahmojen kielessä vähäisempänä maorin määränä. (Keown 2000: 58.) Erityisesti Gracen varhaistuotanto (kuten tässä käsiteltävä novelli) kertoo nimenomaan vanhemmasta sukupolvesta. Siksi ei olekaan yllättävää, että valitussa tekstissä kirjailijan ja henkilöthahmojen etninen tausta esiintyy erityisen luontevasti ja runsaana osana dialogia. Koska kaikkien lähtötekstin lukijoiden – ei edes etnisesti maorien – voida olettaa osaavan sekä englantia että maoria, on kokoelman loppuun koostettu erillinen sanasto maorinkielisistä tekstikatkelmista. Se sisältää lähes kaikkien ilmaisujen englanninkieliset vastineet. Tämä kuvastaa monikielisten tekstien kerroksisuutta myös kääntämisen kannalta, koska lähtötekstiin itseensä on sanaston myötä sisällytetty käännöksiä maorista englantiin.

3.2 Koehenkilöt ja tehtävänanto

Opiskelijoille annettiin koko novelli luettavaksi ja heitä pyydettiin kääntämään sen jälkimmäinen puolisko (662 sanaa), jossa esiintyi dialogia ja runsaasti maoria. He saivat myös sanastosta tarpeelliset osat käyttöönsä, koska käännösharjoituksen tarkoituksena ei ollut perehdyttää opiskelijoita suomalaisesta näkökulmasta kovin eksoottiseen maorikieleen vaan ohjata pohtimaan monikielisen tekstin kääntämisen strategioita. Sanastossa ei ollut aivan kaikkia maorin ilmaisuja, mutta opiskelijat löysivät lähteekseen maori–englanti-verkkosanakirjan (Moorfield 2003–2013), joka tarjosi ratkaisut loppuihin maorin kielen arvoituksiin.

Opiskelijoille annettiin fiktiivinen toimeksianto kääntää teksti osaksi suomeksi julkaistavaa novellikokoelmaa, ja heillä oli viikko aikaa kääntämiseen. Koska haluttiin opiskelijoiden spontaanit käännösratkaisut, heille ei kerrottu etukäteen tutkimuksesta. Myöskään käännöskomentissa ei kehoitettu erityisesti pohtimaan monikielisyyden ongelmia, vaan toimitettiin kurssin yleisen ohjeistuksen mukaisesti. Kurssin alussa esitetyissä ohjeissa pyydettiin analysoimaan lähtötekstiä ja sen kieltä, toimeksiantoa ja

kohdeyleisöä sekä omia käännösstrategioita ja -prosessia. Lisäksi pyydettiin kommentoimaan käytettyjä lähteitä. Opiskelijat palauttivat käännöksensä ja käännöskomenttinsa sähköisesti, ja ne arvioitiin kurssin tavoitteiden mukaisesti. Kun palautekeskustelu käännöksistä oli käyty, opiskelijoille esiteltiin tutkimushanke ja heiltä pyydettiin lupaa käyttää käännöksiä ja käännöskomentteja aineistona. Lupa pyydettiin kirjallisena, ja osallistumisen vapaaehtoisuutta painotettiin. Kurssin 18 opiskelijasta 15 täytti lupalomakkeen.

4 Opiskelijoiden käännöskomentit

Opiskelijat tekivät käännöksen kurssin viimeisenä harjoituksena, joten heillä oli jo varsin paljon kokemusta erityyppisestä kääntämisestä ja käännöskomenttien kirjoittamisesta. Käännöskomenttien keskeisiä aiheita tutkimuksen kannalta olivat ensiksi Patricia Grace, hänen etninen taustansa ja käännettävä novelli, toiseksi monikielisten tekstien kääntämisen strategiat ja kolmanneksi lukijanäkökulma. Useimmat käännöskomentit käsitelivät kaikkia kolmea näkökulmaa.

Opiskelijat olivat perehtyneet Gracen etniseen taustaan ainakin jossain määrin ja käyttivät sitä yhtenä lähtökohtana pohtiessaan maorinkielisten osuuksien roolia lähtötekstissä ja käännöksessä. ”Novellin kirjoittaja Patricia Grace on maorikirjailija, joka on kirjoissaan tuonut esiin maorikulttuuria. Siksi maorinkielisten pätkien jättäminen näkyviin käännöksessä oli itsestään selvä valinta” (J, käännöskomentti).⁵ Jotkut opiskelijoista olivat perehtyneet novellin ja Gracen taustaan varsin perusteellisestikin.

- (1) Novellin kirjoittaja Patricia Grace kommentoi eräässä haastattelussa seuraavaa: “The collection is shaped so as to find for Māori, in the words of the first story’s title, ‘A Way of Talking’, and to ‘show who we are.’” En alunperinkään harkinnut kotouttavani tekstiä täysin, joten ilman tätäkin olisin jättänyt maorinkieliset lauseet käännökseeni. Patricia Gracen kommentti osoitti mielestäni päätöksen oikeaksi. Hän selvästi haluaa tuoda maorikulttuuria tunnetummaksi. (O, käännöskomentti)

Käännöskommenteissa opiskelijat mainitsivat usein Venutin (1995) kotouttamisen ja vieraannuttamisen käsitteet, mikä tuntuu heijastavan pikemminkin kyseisen teorian tuttuutta aikaisempien opintojen kautta kuin sen tärkeyttä juuri tämän käännöstehtävän kannalta. Kaksi opiskelijaa pohti erittäin voimakkaan kotouttamisen mahdollisuutta, mutta kumpikin teki selväksi kommentissaan, että ajatus oli vain teoreettinen, eivätkä he katsoneet sitä toteuttamiskelpoiseksi.

- (2) Harkitsin ... **maorin kielen vaihtamista esimerkiksi saameen**, ja samalla koko tarinan tapahtumapaikan vaihtamiseksi Suomeen. Tällöin olisi saatu autenttisuuden tunne suomalaiselle tulotekstille. Tämä olisi kuitenkin vaatinut saamen osaamista, joten en voinut tätä ratkaisua tehdä. Yksi vaihtoehto olisi ollut myös **kääntää maorinkieliset repliikit suoraan suomeksi ja unohtaa kokonaan, että he vaihtelisivat kieltä puhuessaan**. Tämä olisi kuitenkin mielestäni syönyt novellin tunnelmaa, joten **päätin pitää vieraan kielen maorina, ja englanninkieliset pätkät kirjoitin ihan puhtaasti suomena**. (C, käännöskomentti; lihavointi tutkijan)

⁵ Koehenkilöiden suojaamiseksi sitaatit käännöskommenteista ja käännöksistä on yksilöity kirjaimilla A–O. Koodit on annettu arpomalla.

Ajatus voimakkaasta kotouttamisesta on kuitenkin mielenkiintoinen nimenomaan kielivähemmistöjen roolin pohdinnan kannalta. Jos alkuperäiskansa olisi korvattu tulokulttuurin vastaavalla, olisi lukijalle tarjottu lukukokemus, joka jossain mielessä vastaisi lähtökulttuurin lukijan kokemusta. Tällainen äärimmäisen kotouttava strategia ei kuitenkaan olisi pohjimmiltaan kunnioittanut kaunokirjallisen teoksen luonnetta kirjailijan oman yhteisön kuvauksena, eikä toki olisi ollut muutenkaan käytännöllinen.

Yleisesti pohdittiin myös sitä, pitäisikö maoria yleensä säilyttää käänöksessä vai voisiko sen jättää kokonaan pois. Kuten esimerkeistä (1) ja (2) voi todeta, opiskelijat kokivat maorin läsnäolon kuitenkin oleelliseksi osaksi novellia ja sen merkityksiä.

Myös lukijanäkökulma tuli esiin useissa kommentteissa. Kun opiskelijat arvioivat lähtötekstin lukijoiden kielitaitoa lukukokemuksen kannalta, he keskittyivät nimenomaan lähtökulttuurin lukijoihin, vaikka englanti maailmankieli onkin. ”Tuskin englanninkieliset alkutekstin lukijatkaan maorin kieltä tuntevat niin hyvin, etteivät joutuisi turvautumaan sanastoon” (G, käänöskomentti). Joskus opiskelijat myös selvittivät maorin asemaa lähtökulttuurissa.

- (3) kirjailija on tarkoituksella käyttänyt maoria, vaikka tuskin kaikki sitä Uudessa-Seelannissakaan ymmärtävät. Itse asiassa maoria puhuu vain nelisen prosenttia väestöstä (Wikipedian mukaan), mikä on aika vähän. Olisi kiinnostavaa tietää, osaako englanninkielinen väestö edes yksittäisiä sanoja maoria, koska sekin voisi jo auttaa tämän tekstin ymmärtämisessä. (E, käänöskomentti)

Suomalaisen lukijan suhde maorin kieleen on ratkaisevasti erilainen kuin uusiseelantilaisen, joten lukukokemus on aivan toisenlainen. ”Jotkut lukijat voivat tietysti pitää melko runsasta ei-suomenkielistä ainesta hankalana tai epämukavana, saumatonta lukuelämystä häiritsevänä tekijänä. Toisaalta Gracen novellia pystyy kyllä hyvin lukemaan, vaikka ei viitsisikään tarkistaa jokaista maorinkielistä sanaa tai lausetta sanastosta” (A, käänöskomentti).

Opiskelijat yhdistivät lukijanäkökulmaa myös käänösstrategian pohdintaan. Perusteluna maorin säilyttämiselle he totesivat esimerkiksi lukijakunnan heterogeenisuuden. Mielenkiintoista on myös, etteivät opiskelijat pitäneet maorikulttuuria lähtötekstin ainoana vieraana elementtinä, vaan myös muut elementit saattoivat olla aivan yhtä outoja lukijalle.

- (4) Lukijakunta saattaa tällaisella novellilla olla hyvinkin heterogeeninen, varsinkin jos se julkaistaan osana novellikokoelmaa, joissa novellit eroavat teemoiltaan usein paljonkin. Lukijat saattavat siis olla täysin ulalla maorikielestä ja laukkakilpailuista ja ankerioiden pyytämisestä, aivan kuten minäkin, mutta voivat silti lukea tämän kyseisen tekstin. (H, käänöskomentti)

Myös omia aikaisempia lukukokemuksia ja tietoa monikielisten tekstien suomennoksista käytettiin perusteluna monikielisyyden säilyttämiselle.

- (5) Minulla on sellainen käsitys, että **aikaisemmin kaunokirjallisuuden suomentajat** ovat usein kotouttaneet tekstejä eli he **ovat jättäneet esimerkiksi englanninkielisen lähdetekstin ei-englanninkielistä ainesta kokonaan pois tai sitten he ovat suomentaneet senkin**. Olen itsekin törmännyt englannista käännettyihin romaaneihin, joista on karsittu ranskankielisiä virkkeitä tai ne on suomennettu. Luettuani nämä samat romaanit myöhemmin englanniksi ja nähtyäni ranskankielisen aineksen suuren määrän **olen tuntenut itseni huijatuksi ja petetyksi lukijana**. (A, käänöskomentti)

Käännösongelmia joudutaan ratkaisemaan useilla tekstin tasoilla. Pohtiessaan typografisia ratkaisuja opiskelijat tuottivat samalla myös valaisevia kommentteja siitä, miten he ymmärsivät ja käsittelivät monikielisyyttä tekstissä. Typografisilla ratkaisuilla on mahdollista korostaa maorinkielisen aineksen vierautta tai toisaalta pyrkiä häivyttämään sitä. Myös lukijanäkökulma tuli esiin opiskelijoiden kommentteissa.

- (6) Vieraskielisiä ilmaisuja merkitään yleensä kursiiveilla suomenkielisissä teksteissä, mutten ole varma, onko se mielekästä tässä tekstissä. Niin **suuri osa dialogista on maorinkielistä, että kovin laaja kursiivin käyttö ei näyttäisi kovin hyvältä**. Jos jätän maorinkieliset pätkät sikseen enkä erota niitä kursiiveilla muista tekstistä, ne uppoavat muuhun dialogiin ja tukevat näin outojen lauserakenteiden kanssa vierasta vaikutelmaa. (B, käännöskomentti)

Useat opiskelijoista päättivätkin säilyttää lähtötekstin kursivointistrategian ja tarjota tekstin molemmat kielet kursivoimatta. Kuten eräs opiskelija mainitsi tuntikeskustelussa, lähtötekstin päätös olla kursivoimatta maoria korosti kielten tasa-arvoisuutta. Henkilöhahmot käyttivät omia kielellisiä resurssejaan kommunikaation ja itseilmaisun välineinä tekemättä suurta eroa englannin ja maorin välille. Kursiivin poisjätto tuotti vastaavan tilanteen suomen ja maorin välille. Kuten suomeksi myös englanniksi vieraskielisten ilmaisujen merkitseminen kursiivilla on tyypillistä, joskin ohjeet koskevat pikemminkin yksittäisiä sanoja ja lausekkeita kuin pidempiä ilmauksia.⁶ Kaunokirjallisuudessa monikielisyyttä on ilmaissut kursiivilla muun muassa Nabokov, joka on näin pyrkinyt tekemään lukijalle selväksi romaanihenkilön kielenvaihdot englannista venäjään (Nassar 1993: 257).

Kaikki opiskelijat eivät kuitenkaan seuranneet lähtötekstin konventioita vaan päätyivät noudattamaan yleistä suomalaista käytäntöä. Tähän ratkaisuun liittyi usein pohdintaa sekä luottavuuden että kulttuurisidonnaisuuden kannalta.

- (7) Maorinkielisistä lauseista jätin tekstiin ne, jotka heti seuraavassa (tai juuri ennen) ilmaistiin myös suomeksi, jolloin ne eivät häiritse tarinan ymmärtämistä ja etenemistä, vaan tuovat lisäväriä kerrontaan. **Kirjoitin ne kursiivilla, jotta ne erottuvat selvästi muusta tekstistä**. (N, käännöskomentti)

Suomalaisen käytännön noudattamiseen liittyi myös taktisia ratkaisuja: maorikielen (tai maorienglannin) *ei*-interjektio ei sotke englanninkielisen lukijan ajatuksia, mutta tarjoaa suomalaiselle lukijalle monitulkintaisuutta.

- (8) Alkutekstistä poiketen **kursivoin** käännöksessäni **vieraskieliset osuudet** puheenvuoroista, sillä sekin taitaa olla yleinen käytäntö Suomessa, ja ainakin yhdessä kohdassa **sanan ”ei” olisi voinut tulkita olevan kumpaa kieltä vain**, jollei sitä olisi kursivoitu. (J, käännöskomentti)

Muutama opiskelija valitsi kursiiville myös päinvastaisen roolin. Lähtötekstissä oli maorinkielisten tekstikatkelmien rinnalla niiden englanninkielisiä käännöksiä. Opiskelijat sovelsivat samaa menetelmää joko strategisesti kaikissa kohdissa tai taktisesti paikoitellen. Kursiivi oli yksi tapa ilmaista tekstin tasoja ja osoittaa suomennoksen

⁶ Akateemisen kirjoittamisen ohjeissa (APA 2010: 105; Chicago 2010: 364–365, MLA 2008: 100) neuvotaan yleisesti välttämään vieraskielisiä ilmauksia. Jos sellainen on kuitenkin tarpeen, kursiivia käytetään vain, jos sanaa tai fraasia ei esiinny yleisesti käytetyissä sanakirjoissa. Ohjeet siis tekevät rajausta lähinnä koodinvaihdon ja lainautumisen välillä.

liittyvän sitä edeltävään maorinkieliseen ilmaisuun. Näin toimi muun muassa opiskelija M, jonka strategia oli pääosin yksikielistävä.

- (9) Suurin päänvaiva liittyi siihen, käytäntö maorinkielisiä repliikkejä suomennoksessa, ja jos käytän, niin miten? Millä teknisellä tavalla ujutan silloin suomennoksen mukaan? [...] Päätös oli lopulta helppo. Päätin karsia maorinkielisiä repliikkejä tekstin sujuvuuden nimissä, ja jättää niitä enemmänkin ”mausteeksi” sinne tänne. (M, käännöskommentti)

Vielä pidemmälle tämän strategian vei opiskelija, joka lisäsi kaikki sanaston käännökset itse tekstiin.

- (10) Alkutekstissä [maorinkielisten pätkien] englanninnokset oli annettu erillisessä listassa, mutta halusin upottaa suomennokset käännöksessä tekstin sekaan, aina kunkin vieraskielisen repliikin perään. (J, käännöskommentti)

Yksi opiskelijoista pohti myös mahdollisuutta käyttää alaviitteitä, vaikkei siihen sitten päätynytkään.

- (11) Joissain kohdin päätinkin lisätä repliikkeihin suomennetun lauseen maorinkielisen rinnalle. Mikäli kyseessä olisi romaani, jossa tällaisia vieraskielisiä ilmauksia olisi vain pari sivua kohden, selitteen voisi laittaa aivan hyvin esimerkiksi alaviitteeseen. (K, käännöskommentti)

5 Opiskelijoiden käännösstrategiat

Kuten käännöskommenteista saattaa päätellä, useimmat opiskelijat valitsivat vieraannuttavan strategian ja säilyttivät maorinkieliset repliikit. Säilyttämisen aste kuitenkin vaihteli täydellisestä säilyttämisestä jonkinasteiseen karsimiseen. Joskus myös maorinkielisten ilmausten rinnalle liitettiin suomenkielinen vastine, joskin tämän strategian valinneet antoivat käännökset huomattavasti kattavammin kuin lähtöteksti. Kuten edellä mainittiin, typografiset keinot (lähinnä kursivointi) olivat osalle opiskelijoista ratkaisu erottaa maorinkieliset osat suomesta tai suomenkieliset maorikatkelmien tekstiin upotetut käännökset muusta tekstistä.

Käännettävän osion alussa on heti useita maorinkielisiä katkelmia. Novellin päähenkilö Raniera on nähnyt enneunen, jossa on esiintynyt suuri musta ankerias. Tätä pidetään vihjeenä päivän laukkakilpailujen voittajasta, ja ystävykset kokoontuvat vedonlyöntitoimistolle tulkitsemaan unta.

- (12) ‘E Hika! He aha te moemoea?’ called Ben as Raniera stepped from the taxi and waved to the driver.
‘What’s the dream?’
‘E tama, he tuna.’
‘Ei! Kia tika ra!’
‘Yeh! A big one this eel. Ka nui te kaita!’
He showed Ben with his hands the size of the eel of his dream. And there under the white verandah of the T.A.B. his friends gathered to listen; Ben, Lucy, Monty, Hone, Ritimana, Haua. (Grace 1975: 22)

Käännöksissä voi havaita useita erilaisia ratkaisutapoja. Joissain kaikki maorinkieliset repliikit on säilytetty, joko kursivoituina (13) tai ilman kursiivia (14). Toisissa maorin osuutta on vähennetty huomattavasti (15). Esimerkeissä näkyy myös vaihteleva määrä maorin rinnalle sijoitettuja suomenkielisiä käännöksiä. Joskus käännökset on lisätty

lähes jokaisen repliikin rinnalle (13 ja 15), joskus niitä ei ole lainkaan (14), vaan lukijan oletetaan katsovan suomennokset sanastosta.

- (13) ”E Hika! He aha te moemoea?” Ben huudahti Ranieran noustessa taksissa ja heilauttaessa kättään kuljettajalle.
”Hei! Mistä sun unes kertoi?”
”E tama, he tuna. Jäbä, ankeriaasta.”
”Ei! Kia tika ra! Oikeesti?”
”Joo! Ja se ankerias oli iso. Ka nui te kaita! Valtava kooltaan!”
Hän näytti Benille käsillään unensa ankeriaan koon. Ja sinne, vedonlyöntitoimiston valkealle veranalle hänen ystävänsä kokoontuivat kuuntelemaan; Ben, Lucy, Monty, Hone, Ritimana, Haua. (D, käännös)
- (14) ”E Hika! He aha te moemoea?” huusi Ben, kun Raniera astui taksista ja vilkutti kuljettajalle.
”Mitä siinä unessa oli?”
”E tama, he tuna.”
”Ei! Kia tika ra!”
”Joo! Oli iso ankerias. Ka nui te kaita!”
Hän näytti Benille käsillään, minkä kokoinen ankerias hänen unessaan oli ollut. Sinne vedonlyöntitoimiston valkoisen verannan alapuolelle hänen ystävänsä kokoontuivat kuuntelemaan: Ben, Lucy, Monty, Hone, Ritimana, Haua. (A, käännös)
- (15) – Mitä sinun unessasi tapahtui? huhui Ben Ranieralle, joka astui taksista ja heilautti hyvästiksi kuljettajalle.
– Siinä oli ankerias, Raniera aloitti.
– Kia tika ra! *Nyt vitsaillet!*
– Enhän! Se oli aikamoinen vonkale.
Raniera näytti käsillään Benille, minkä kokoinen ankerias hänen unessaan oli ollut.
He menivät vedonlyöntitoimiston eteen, valkoisen terassikatoksen alle, missä kaikki hänen ystävänsä kerääntyivät ympärille kuuntelemaan: Ben, Lucy, Monty, Hone, Ritimana ja Haua. (M, käännös)

Erilaisten käännösstrategioiden valinta vaikuttaa myös tekstissä esiintyvien repliikkien määrään. Otteen ensimmäinen repliikki *E Hika! He aha te moemoea?* saa lähtötekstissä käännöksen heti peräänsä (*What's the dream?*). Jos maorin määrää on käännöksessä vähennetty, voi myös repliikin toiston jättää pois, kuten esimerkissä 15.

Katkelmassa näkyy myös esimerkki maorinkielisestä interjektioista (*Ei!*), joka muistuttaa muodoltaan suomen kielto sanaa. Opiskelijat kommentoivat interjektioita ja niiden epäselvää asemaa kielellisinä elementteinä. Tämä havainnollistaa hyvin koodinvaihto-termin ongelmaa tällaisten käytänteiden tutkimuksessa: interjektioiden luokittelu osaksi maoria tai maorienglantia olisi paitsi vaikeaa myös varsin hyödytöntä. Kääntämisen kannalta kiinnostavampaa onkin interjektioiden funktio sekä tekstin merkityksen osana että henkilöhahmojen puhetyylin rakentamiskeinona.

- (16) Välillä lyhyistä huudahduksista tai äännähdyksistä ei oikein tiennyt liittyivätkö ne maoriin, tarkoittivatko ne jotakin vai olivatko ne lähinnä vain huudahduksia. (L, käännöskommentti)

Interjektiot tuottavat tässä tekstissä moninkertaisen käännösongelman. Toisaalta englannista suomeen käännettäessä on tyypillistä vähentää huudahdusten määrää, koska huudahtelu ei ole yhtä tavallista suomenkielisessä kuin englanninkielisessä kaunokirjallisuudessa. Käännössuomessa interjektioita esiintyy enemmän kuin alun perin suomeksi kirjoitetussa tekstissä, ja myös muotojen vaihtelu on suurempaa

(Nevalainen 2004: 80). Tambic-korpusta tutkimalla voidaan kuitenkin todeta, että englannista suomennetussa kaunokirjallisuudessa noin puolet *oh*-interjektioista jää suomentamatta ja vain puolet suomennetaan interjektioilla kuten *voi*, *ai*, *oi* tai jopa *oh*.⁷ Lisämausteen tuovat tapaukset, joissa maorin ja suomen ilmaukset muistuttavat toisiaan. Tässä nimenomaisessa tekstinäytteessä suomen *ei*-partikkeli sopisi hyvin, kun pohdiskellaan vitsaileeko puhuja vai ei, ja siksi sanan kaksitulkintaisuus maoriksi tai suomeksi ei ole ongelma. Opiskelijoista kaksi on säilyttänyt interjektion sellaisenaan, mutta esimerkistä 15 se on jätetty kokonaan pois.

6 Lopuksi

Tutkimuksessa pyydettiin toisen vuoden kääntäjäopiskelijoita kääntämään osa englanninkielistä, maoria sisältävää novellia suomeksi. Opiskelijat tuottivat paitsi käännöksen myös käännöskommentin. Käännösten ja kommenttien perusteella voitiin todeta, että opiskelijat olivat hyvin tietoisia monikielisen tekstin erityisyydestä. He pohtivat sekä maorin kieltä suhteessa kirjailijan omaan etniseen taustaan että suomalaisen lukijan lukukokemusta vieraan kulttuurin kohdatessaan. Useimmat opiskelijat päätyivät säilyttämään maorinkieliset katkelmat tekstissä ja viemään lukijan erään opiskelijan sanoin ”nojatuolimatkalta Uuteen-Seelantiin” (N, käännöskommentti). Näissä ratkaisuisaan opiskelijat osoittivat selvästi käännöstieteellisessä tutkimuksessa (Grutman 2006, Meylaerts 2010) mainittujen periaatteiden oivaltamista, vaikka niitä ei heille ollutkaan opetettu.

Opiskelijat pohtivat myös tekstissä esiintyvien kielten erottelua typografisilla keinoilla ja sen vaikutusta toisaalta luettavuuteen, toisaalta lähtötekstin kielellisten elementtien ja tekstissä kuvatun etnisen vähemmistön kunnioittamiseen. Käännösratkaisuisa kaikki säilyttivät maoria jonkin verran, suuri osa opiskelijoista lähes kaiken, muutama vain hiukan ”mausteeksi”. Pyrkinessään yhdistämään tekstin luettavuuden ja eksplisiittisen suhteen maorikansoihin monet opiskelijat upottivat maorinkielisten ilmausten rinnalle niiden suomennokset. Näin he pyrkivät tarjoamaan lukukokemuksen, joka oli samalla mahdollisimman helposti ymmärrettävä, mutta kuitenkin muistutti jatkuvasti novellin alkuperäisympäristöstä.

Tutkimusaineisto

Grace, Patricia. 1975. *Waiariki*. Auckland: Longman Paul.

Opiskelijakäännökset ja käännöskommentit. Kerätty Käännösviestintä II englanti-suomi -kurssilla 2010-luvulla. Kieli-, käännös- ja kirjallisuustieteiden yksikkö, Tampereen yliopisto.

⁷ Korpuksesta haettiin muotoa *oh* englanninkielisistä lähtöteksteistä ja tarkasteltiin suomennosten käännösvastineita. Yhteensä 336 *oh*-interjektioista 136:lla ei ollut vastinetta suomennoksessa, ja 147 oli saanut selkeän käännöksen interjektioilla. Lisäksi oli 21 sadattelua tai päivittelyä, joihin interjektio kuului luontevasti molemmilla kielillä (*oh my God*, *voi luoja*) ja 32 vaikeatulkintaista tapausta.

TamBiC: Tampere University Bilingual Corpus. Koonnut Robert Cooper. Kieli-, käännös- ja kirjallisuustieteiden yksikkö, Tampereen yliopisto. Saatavissa: <https://www12.uta.fi/tambic/JTambic.html> [viitattu 30.10.2013].

Kirjallisuuslähteet

APA = *Publication manual of the American Psychological Association*. 6. painos. 2010. Washington, DC: American Psychological Association.

Callahan, Laura 2004. *Spanish/English codeswitching in a written corpus*. Amsterdam: John Benjamins.

Chicago = *The Chicago manual of style*. 16. painos. 2010. Chicago: University of Chicago Press.

Edwards, John 2006. Foundations of bilingualism. Teoksessa: Teij K. Bhatia & William C. Ritchie (toim.) *The handbook of Bilingualism*. Oxford: Blackwell, 7–31.

Eriksson, Harriet & Saara Haapamäki 2011. Att analysera litterär flerspråkighet. Teoksessa: Sinikka Niemi & Pirjo Söderholm (toim.) *Svenskan i Finland 12*. Joensuu: University of Eastern Finland, 43–52.

Flores, Lauro 1987. Converging languages in a world of conflicts: Code-switching in Chicano poetry. *Visible Language* 21:1, 131–153.

Franco Arcia, Ulises 2012. Translating multilingual texts: the case of ”Strictly professional” in *Killing me Softly. Morir amando* by Francisco Ibáñez-Carrasco. *Mutatis Mutandis* 5:1, 65–85.

Gambier, Yves 2010. Translation strategies and tactics. Teoksessa: Yves Gambier & Luc van Doorslaer (toim.) *Handbook of translation studies*. Amsterdam: John Benjamins, 412–418.

Grutman, Rainer 1993. Mono versus stereo: bilingualism’s double face. *Visible Language* 27:1, 207–227.

Grutman, Rainer 1997. *Des langues qui résonnent: L’hétérolinguisme au XIXe siècle québécois*. Montréal: Fides.

Grutman, Rainer 2006. Refraction and recognition. Literary multilingualism in translation. *Target* 18:1, 17–47.

Gröndahl, Satu 2009. Multicultural or multilingual literature. A Swedish dilemma? Teoksessa: Theo D’haen & Iannis Goerlandt (toim.) *Literature for Europe?* Amsterdam: Rodopi, 173–195.

Heller, Monica (toim.) 1988. *Codeswitching: anthropological and sociolinguistic perspectives*. Berlin: Mouton de Gruyter.

Horn, András 2009. Ästhetische Funktionen der Sprachmischung in der Literatur. *Arcadia* 16, 225–241.

Hughes, Shaun F. D. 1981. Pakeha and Maori behind the tattooed face: the emergence of a Polynesian voice in New Zealand fiction. *Modern Fiction Studies* 27:1, 13–29.

Jonsson, Carla 2012. Making silenced voices heard. Code-switching in multilingual literary texts in Sweden. Teoksessa: Mark Sebba, Shahrzad Mahootian & Carla Jonsson (toim.) *Language mixing and code-switching in writing: approaches to a mixed language written discourse*. New York: Routledge, 212–232.

Keown, Michelle 2000. Interview with Patricia Grace. *Kunapipi Journal of Postcolonial Writing* 22:2, 54–63.

Ladouceur, Louise 2006. Write to speak. Accents et alternances de codes dans les textes dramatiques écrits et traduits au Canada. *Target* 18:1, 49–68.

Landqvist, Hans 2012. ”Hennes röst blev tonlös när hon började prata svenska”: litterär flerspråkighet och språkväxling. Teoksessa Niina Nissilä & Nestori Siponkoski (toim.) *Kielet liikkeessä*. Vaasa: VAKKI, 142–152.

Li Wei 2007. Dimensions of bilingualism. Teoksessa: Li Wei (toim.) *The bilingualism reader*. 2 painos. London: Routledge, 3–22.

Mackey, William 1993. Literary diglossia, biculturalism and cosmopolitanism in literature. *Visible Language* 27: 41–66.

Meylaerts, Reine 2006. Heterolingualism in/and translation. How legitimate are the Other and his/her language? An introduction. *Target* 18:1, 1–15.

Meylaerts, Reine 2010. Multilingualism and translation. Teoksessa: Yves Gambier & Luc van Doorslaer (toim.) *Handbook of translation studies. Volume 1*. Amsterdam: John Benjamins, 227–230.

Meylaerts, Reine 2011. Translational justice in a multilingual world: an overview of translational regimes. *Meta* 56:4, 743–757.

MLA = *MLA style manual and guide to scholarly publishing*. 3. painos. 2008. New York: The Modern Language Association of America.

Moorfield, John C. 2003–2013. *Te Aka online Maori dictionary*. Saatavissa: <http://www.maoridictionary.co.nz/> [viitattu 15.9.2013].

Nassar, Joseph 1993. Transformations in exile: the multilingual exploits of Nabokov’s Pnin and Kinbote. *Visible Language* 27: 253–272.

Nevalainen, Sampo 2004. Colloquialisms in translated text. Double illusion? *Across Languages and Cultures* 5:1, 67–88.

Sarkonak, Ralph & Richard Hodgson 1993. Seeing in depth: the practice of bilingual writing. *Visual Language* 27:1, 7-39.

Schogt, Henry G. 1988. *Linguistics, literary analysis and literary translation*. Toronto: University of Toronto Press.

Stratford, Madeleine 2008. Au tour de Babel! Les défis multiples du multilinguisme. *Meta* 53:3, 457–470.

Toda, Fernando 2005. Multilingualism, language contact and translation in Walter Scott's Scottish novels. Teoksessa: Dirk Delabastita & Rainier Grutman (toim.) *Fictionalising translation and multilingualism*. *Linguistica Antwerpiensia New Series* 4/2005. Antwerpen: Hogeschool Antwerpen, Hoger Instituut voor Vertalers en Tolken, 123–138.

Valdeón, Roberto A. 2005. Asymmetric representations of languages in contact: uses and translations of French and Spanish in *Frasier*. Teoksessa: Dirk Delabastita & Rainier Grutman (toim.) *Fictionalising translation and multilingualism*. *Linguistica Antwerpiensia New Series* 4/2005. Antwerpen: Hogeschool Antwerpen, Hoger Instituut voor Vertalers en Tolken, 279–294.

Venuti, Lawrence 1995. *The translator's invisibility: a history of translation*. London: Routledge.